

ОГЛЯДИ

В.Ф. Солдатенко (Київ)

НОВА КНИГА ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ: МІРКУВАННЯ І РОЗДУМИ

У матеріалі містяться міркування щодо нової книги О. Савченка, оцінюється внесок автора в розробку питань, пов'язаних із життєвим шляхом і діяльністю Симона Петлюри.

Ім'я і справи Симона Петлюри дуже неоднозначно сприймалися сучасниками, навіть найближчим оточенням, по-різному, нерідко - діаметрально протилежно - оцінювалися по його смерті, далекими від одностайності залишаються й у сьогоденні ставленні до непростого, суперечливого історичного феномена. Останнім досить показовим підтвердженням тому - 125-річчя С.Петлюри, яке минуло в травні.

На початках незалежної України та й деякий час пізніше постать одного з лідерів українського визвольного руху, національного відродження багатьох прагнув подати як найвищий символ непохитного прагнення України, її народу до свободи, власної державності, реалізації права самим обирати долю, порядкувати життям. Почали активно пропагувати спадщину С.Петлюри, вийшло кілька збірок його творів¹, навіть третій том його праць², що продовжив заокеанську серію³. У Полтаві, на батьківщині політичного діяча, щороку проводилися петлюрівські читання⁴, було зніційовано конкурси молодих дослідників⁵. Численні журнальні подачі вінчали перевидання монографічних праць діаспорних авторів⁶ і досить великі за обсягом книги вітчизняних істориків, публіцистів⁷. Сумарно найменовані "петлюріаною", всі ці публікації були спрямовані на спростування стереотипів радянської історіографії, що десятиліттями зображувала С.Петлюру у вкрай непривабливому світлі, як антигероя-контрреволюціонера, злісного ворога народу, нації, будь-якого прогресу.

Здавалось би, достатньо виразні тенденції мали знайти логічне продовження і при відзначенні ювілейної дати. Очікувалися заходи, передусім на загальнодержавному рівні. Однак звичних у таких випадках документів не з'явилося, не було влаштовано й жодних урочистостей, а наукова громадськість відреагувала вкрай мляво. Не було проведено масштабних наукових конференцій, засідань, "круглих столів", семінарів тощо, хоча б таких, які відбулися 5-10 років тому⁸. З'явилися, та й то "навздогін", дещо трафаретні статті лише дослідників, які останнім часом якнайбільше присвятили себе вивченню життєвого шляху С.Петлюри⁹.

На цьому фоні дещо несподівано "виринула" книга В.Савченка "Симон Петлюра", випущена в Харкові видавництвом "Фолио" в серії "Время и судьбы" російською мовою¹⁰. До цього автор там же опублікував збірку нарисів "Авантюристы гражданской войны"¹¹, в якій уже наблизився до постановки питань, які розв'язуються в щойно випущеному творі.

Гадається, нова книга В.Савченка прикметна не лише тим, що виявилася чи не єдиною масштабною реакцією на ювілей непересічної особистості. Вона віддзеркалила непрості процеси пошуку сучасних уявлень про місце і роль України в суспільному житті Росії перших десятиліть ХХ століття, про співвідношення російських і української революцій, про вплив на розвиток

подій різних ідей та організацій, про внесок окремих особистостей у реалізацію планів поступу цілих націй, народів, держав.

Незважаючи на цілком очевидні досягнення останнього часу в дослідженні досвіду національного відродження України, проблем і здобутків Української революції, значна частина істориків і публіцистів все ще дивиться на них через призму загальноросійських процесів, у яких Україні відводиться роль більше територіального чинника, як сутнісного, осібного, з іманентною власною логікою розвитку. Звичайно, і штучний відрив розгляду історії України перших десятиліть ХХ століття від загальноросійського контексту протиприродний, ненауковий, безперспективний. Та йдеться про дещо інший зріз.

Коли читаєш книгу В.Савченка, нерідко "спіткнешся" вже об терміни - "Велика Україна", "феномен України", "українська революція" (так-так - обов'язково в лапках), "незалежність", "самостійність" (знову в лапках, російською транскрипцією) та ін. (с.246, 252,293, 314, 413). Виникає враження, що сама постановка питань про національне визволення, українську державність тощо для автора, як і для багатьох сучасних російських істориків, несе в собі щось протиприродне, в чомусь гідне подиву чи недовіри. А відтак вимагає певного відмежування, дистанціювання з допомогою згаданих уже "лапок" - так, буцімто, говорили українці, й їх можна цитувати (претензія на документальність), та не більше. В усякому разі солідаризуватися варто дуже обережно. Судячи з усього, надто важко подолати психологічно міцно за-своєне, що неросійська, а "самостійна", "незалежна" "Україна" - то все ж не вигадка. Можливо, й не австрійська, німецька чи ще чиясь, однак, швидше за все, - віртуальність.

Значною мірою штучним феноменом, в усякому разі не таким, на боці якого мають бути беззастережні симпатії, постає у творі В.Савченка й Українська революція (про Лютневу й говорити не варто - то взагалі "карнавал свободи" - С.52). Ну, мовляв, були такі люди (серед них, звісно, С.Петлюра), які щиро вірили в її об'єктивну детермінованість, високе призначення. Однак далі сприйняття цієї рефлексії як історичної данності справа не йде. Йдеться в основному про громадянську війну, в якій незрозуміло чому всі проти когось воювали, вбивали один одного і т. ін. (с.405). А без заглиблення у питання, пов'язані з природою революції, механізмами її дії, що, своєю чергою, зумовлювалися українською ідеєю, стратегією національного визволення, прагненням до повноцінної національної реалізації важко, якщо взагалі можливо, зрозуміти мотивацію поведінки, вчинків таких особистостей, як С.Петлюра, збагнути повністю, або хоча б у найголовнішому, смисл їх життя і боротьби.

Здавалось би, що очевидні вади у висхідних, визначальних підходах В.Савченка до постаті С.Петлюри апріорно здатні визначити й однозначну загальну оцінку його публікації. Проте, мабуть, не варто поспішати цього робити. Рецензована праця по-своєму цікава, навіть приваблива, що зумовлює уважне до неї ставлення.

В.Савченко не бажає беззастережно приставати на будь-чию з наявних в історіографії точок зору і понад усе прагне заново, начебто передусім для самого себе, зрозуміти С.Петлюру як людину, зіткану з різних, суперечливих, позитивних і негативних начал. Він відмовляється штучно героїзувати, абсолютизувати непросту історичну постать і, так само, спеціально перебільшувати її очевидні вади, помилки. Взагалі створюється враження, що автор не стільки оцінює вчинки, дії політика, скільки скрупульозно констатує всі зібрані (частково відомі раніше, частково нововиявлені) факти. Прийом не новий, неодноразово доводив свою ефективність. Особливо придатним,

навіть вирашним він видається у випадку з відтворенням біографії С.Петлюри, надто заплутаної і суперечливої в літературі. На основі об'єктивно поданої інформації читач має здебільшого сам робити висновки і оцінювати політичного діяча та його дії. Звісно, обмежитись лише хронологічним наведенням фактів публіцист не може. Він застосовує й певний мінімум епітетів, вдається до міркувань, які, вочевидь, видаються доречними, обґрунтованими, виваженими. І отриманий інтегральний результат, гадається, виявився цілком прийнятним.

Зі сторінок книги Симон Петлюра постає живою людиною, наділеною від природи чималими здібностями та якостями. Однак усім своїм змістом праця доводить, що відносити останні до виняткових, видатних - проблематично. Адже доля, яка винесла С.Петлюру на вершину української політики в критичних обставинах, швидше виявила дефіцит справжніх обдаровань у найнеобхідніших проявах: масштабне державницьке, стратегічне мислення, здатність передбачати й теоретично обґрунтовувати суспільну перспективу, багата ерудиція, різнобічна компетентність, військовий талант, інтуїція та воля, історична відповідальність, ініціативність, вміння обирати оптимальні організаційні й кадрові рішення, тверді моральні принципи.

Ось типовий зразок відтворення діяльності С.Петлюри, що належить до липня 1919 р.: "Детально розбираючи воєнні плани, він в той же час не втручався в оперативну їх частину, оскільки був далеким від "академічної стратегії". На штабних нарадах Петлюра частіше мовчав, слухав, лише підводив короткі резюми: "З цим я погоджуюся" або "Це неможливо" (с.295). Що ж стояло за висновками, до яких приходив головний отаман, чим він керувався, для читача залишається неясним, незрозумілим.

Втім, більшого автор, мабуть, зробити і не міг. Адже назовні картину відтворено досить реалістично. В усякому разі, змальоване явно збігається зі спогадами значної частини тих, хто перебував у тогочасному оточенні українського лідера і пізніше прагнув об'єктивності. Більше того, за В.Савченком виходить, що і в моменти прийняття принципових стратегічних ухвал С.Петлюра діяв абсолютно так само.. Наприклад, у грудні 1918 р. він приставав на цілком утопічні плани військових командирів (генералів колишньої російської армії та новоспечених отаманів) щодо переможної війни спочатку проти Польщі, а потім радянської Росії (с.217-218) і тут же, буквально через кілька днів, під впливом аргументів штабістів (до речі, аргументів часом не просто непереконливих, а й очевидно сумнівних, суб'єктивних) кардинально змінював думку, вектор орієнтації чималої держави на ймовірних союзників і визначення головних, першочергових ворогів (с.219-220).

Звісно, у період громадянської війни бувають моменти, коли ситуація круто, блискавично змінюється. Однак між військово-оперативними і військово-політичними, державними рішеннями, планами існує й величезна різниця. І відповідальний державний діяч мусить чинити відповідно до масштабності того історичного місця, яке йому відвела доля, з усвідомленням високої відповідальності за кожен крок, кожне слово.

С.Петлюра ж, очевидно, (а саме такий контекст виразно прочитується у книзі В.Савченка, можливо, навіть і поза його волею), не маючи військової освіти і не продемонструвавши у цій сфері якихось надособливих природних обдаровань, беззастережно солідаризувався саме з військовими фахівцями (та й тими, кого доля несподівано й не завжди виправдано пов'язала з військовою кар'єрою). І коли "цивільні" політики прагнули довести С.Петлюрі доцільність тих чи інших рішень, дій, він від них відвертався, "продовжував і надалі довіряти військовим і покладатись виключно на їх думку"(с. 295).

Психологічне підґрунтя поведінки головного отамана полягало в тому,

що найвищого свого злету він зазнав на чолі республіканського війська під час антигетьманського повстання наприкінці 1918 р. То справді була його зоряна година. Саме тоді він на власному досвіді переконався, які неперевершені можливості надає під час громадянської війни військова влада, влада "людини з гвинтівкою". Ця влада стає верховною, непідконтрольною. "Петлюра, - констатує автор рецензованої праці, - будучи головним отаманом з функціями "генералісимуса", підім'яв "під себе" військового міністра, керуючи не лише стройовими частинами на фронтах, але й всією адміністративною частиною армії. Через військових комендантів і отаманів Петлюра контролював і місцеву адміністрацію сіл і міст (як у випадку з Києвом у грудні 1918 — січні 1919-го). Він активно виступав проти політичного контролю Директорії в армії, вважаючи, що такий контроль послабить його вплив і вплив відданих йому командирів і солдатів і знову призведе до солдатських бунтів" (с.217).

Наведене спостереження дуже точне. Однак В.Савченко згадує про нього начебто принагідно, мабуть, не розуміючи, що саме тут був корінь розходжень між такими державними діячами, як В.Винниченко, М.Шаповал, П.Христюк, Н.Григорієв, В.Чеховський, Б.Мартос, І.Мазепа, що мали концептуальне бачення перспектив розбудови Української Народної Республіки на засадах народоправства, сповідували "трудоий принцип", і С.Петлюрою, який не володів даром теоретичного прогнозування, а отже, на різних форумах (засіданнях ЦК УСДРП і УПСР, державних нарадах, Трудовому Конгресі) мовчки погоджувався з чужими концепціями, а на практиці чинив спротив виробленій, погодженій лінії і запроваджував режим отаманщини (отаманії). Останній у найголовнішому означав формування такої державницької моделі, у якій військовоєначало є домінуючим над політичною, адміністративною, судовою владою, політичними й громадськими організаціями тощо. Саме це й стало одним з вирішальних чинників внутрішньої нестабільності УНР, всієї системи її влади - зверху донизу.

Залишаючи осторонь розгляд важливих складових концепції Української революції, теоретичних аспектів національного державотворення, В.Савченко бачить більше "вершину айсберга" - суперечки й конфлікти в самій Директорії. "Взагалі, - вважає автор, - "внутрішню" історію Директорії можна розглядати як детектив - суцільну шереху змов, заколотів і їх придушень" (с.275). І ось саме тут його герой і виявлявся "на висоті" - "переграв" усіх суперників, ворогів. "Слід віддати належне витримці, волі Петлюри, - читаємо у книзі, - за владу він боротися вмів і хотів. Він блискуче розбиває інтриги недругів, виходить з критичних ситуацій, заколотів, однак вище себе він стрибнути просто не може. Він був мистецьким політиком, але не "блискучим полководцем", не Олександром Македонським ... До того ж успіхам політичним частенько приносились у жертву успіхи воєнні" (с.253).

Важко збагнути, як сприймати написане - як хвалу чи навпаки - хулу політику такого рангу, як С.Петлюра. Не зупиняючись на сумнівності і суперечливості наведеного твердження, варто звернути увагу на те, що в підтримку більш-менш цілісного образу С.Петлюри - державного діяча, національного провідника з книги В.Савченка винести непросто, навряд чи взагалі можливо. Він безперестанно (з весни 1917 р.) виключно у військових справах, вперто прагне довести всім, а понад усе - М.Грушевському, В.Винниченку, В.Голубовичу, Є.Петрушевичу, колишнім царським генералам російської армії та австрійським генералам УГА, що розуміється на військовому керівництві. Однак, по суті, він виявився найбільш причетним до провалу процесу українізації армії в 1917 р., нездатним перетворити повстанське військо на регулярні збройні сили УНР наприкінці 1918 - на початку 1919 р. Керована головним отаманом Діюча армія самотужки не мала гучних перемог, не здійснила якихось солідних воєнних операцій.

Коли читаєш книгу В.Савченка, повсюди натрапляєш на слова "Петлюра розраховував", "Петлюра вірив", "Петлюра вважав", "Петлюра думав" тощо. Однак все це в основі ніколи або майже ніколи не мало істинного раціонального знання, ретельного аналізу розстановки сил, застосування воєнного мистецтва, науки. А тому і втрати переважали здобутки.

Книга В.Савченка всім змістом наведених фактів підводить і до ще невтішніших висновків: під керівництвом С.Петлюри армія УНР могла зазнати повного краху значно раніше, ніж це настало насправді. Та на виручку приходили здебільшого не якості військового керівництва, навіть не ратні здібності вояків Дієвої Армії, а в одному випадку - непередбачувані, незрозумілі, навіть дивні паузи, які допускали на фронтах то "червоні", то "білі", то несподівана підмога УГА, яку вибили з теренів ЗУНР, чи стихійні повстання в тилу у ворогів. А частіше за все "подарунками долі" ставали суперечки й протиборство у середовищі тих же ворогів, коли їм було просто не до петлюрівців. Отож - стратегії взагалі не існувало, а порятунок зумовлювався чинниками, непідвладними С.Петлюрі, тими, яких він врахувати не міг, та часто про них навіть не знав. Про яку воєнну науку, воєнне мистецтво взагалі за таких обставин можна вести мову?!

Без тіні співчуття, з ледь прихованим глумом передає В.Савченко зміст промови свого героя після непоправної "листопадової катастрофи". 26 листопада 1919 р. на екстреній нараді уряду і командування у Старокостянтинові С.Петлюра "сміявся над слабкими, говорячи, що просто "сором" - бігти від ворога, чисельність якого в 6-7 разів менша від чисельності петлюрівців. "Умовляння" Петлюри зводились до одного: треба тижнів два "потерпіти", а там нас визнає Антанта, поляки підпишуть союзний договір, Денікін буде розгромлений "червоними". Він ще погрожував розстрілами за невиконання наказів і залишення позицій, однак уже ніхто не боявся його погроз" (с.335).

Між рядками явно прочитується: ну який відповідальний політик міг так говорити й обіцяти? Хіба що знову слід було покласти на диво. Однак дива у великій політиці чергуються з закономірностями, і тоді трагедії не уникають.

А тут іще й невірноважений характер С.Петлюри, перепади у настроях. Варто було отаману О. Волоху виступити з черговими нападками на голову Директорії і головного отамана за нездатність управляти державними й військовими справами, як С.Петлюра миттєво знітився. "27 листопада всі присутні на новій нараді в Любарі побачили вже зовсім іншого Петлюру. Замість енергійного, бадьорого, повного надій і планів вождя вони побачили розбиту, пригнічену, байдужу людину. Надлам, величезна втома, внутрішня криза, нежить вибили Симона з колії. Він уже погано сприймав те, що відбувалося. Хотілося лише спати і ні про що не думати. Йому здавалось, що не лише політичний, а й життєвий шлях дійшли до невтішного фіналу. Та й не можна було розділити життя Симона й політику. Він відмовився від сім'ї, нормального життя, друзів, мінімальних зручностей заради ... України? Народу? Революції? Масонської ідеї? Слави? Амбіцій? Особистої влади?

Тепер Симон постійно задавав собі це питання: "Заради чого вся ця боротьба?" (с.336).

Довершують картину незграбні роз'яснення прийнятого С.Петлюрою рішення про від'їзд за кордон, розмови про можливі замаху та самогубство (с.336-337). Сама-собою напрошується думка: за такого керівництва Українська революція мала дуже примарні шанси на успіх, а державність просто була приречена на поразку. І загалом серйозно заперечити такій логіці не просто. За нею ж бо реальні факти! Та й багато в чому вона прямо кореспондується з оцінками тих, хто добре знав С.Петлюру, боровся з ним пліч-о-пліч,

а потім написав серйозні історичні праці - В.Винниченко, М.Шаповал, І.Мазепа, П.Христюк, М.Лозинський, К.Левицький.

Проте зовсім неправомірно ототожнювати Українську революцію з однією особистістю, з режимом, який в історіографії досить широко іменується петлюрівщиною. Проти останнього виступали й активно боролись інші члени Директорії, урядів УНР, партій українських есерів, соціал-демократів, федералістів.

Однак, коли В.Савченко порівнює головного героя своєї книги з іншими персонажами тогочасного історичного дійства, він в окремих випадках дещо "перегинає палку". Найнаочніше це видно на прикладі В.Винниченка. Яких тільки характеристик не добирає автор, щоб довести: дещо заземлений політик-реаліст С.Петлюра все ж незрівнянно перевершував мало не "за всіма статтями" свого антипода - В.Винниченка. Ну що взяти з "позера", "письменника" "партійного аматора", "фантаста", легковажного драматурга й "вітії"? (С.76, 216, 256 та ін.).

Здається, досить порівняти інтелектуальний потенціал обох діячів, матеріалізований у їх творчості, теоретичний рівень, втілений у підготовлених документах, публічних виступах, моральні якості, врешті, щоб поставити під серйозний сумнів старанно нав'язувані тези про те, що, поступаючись у конкурентному політичному житті С.Петлюрі, В.Винниченко заздирив останньому, злісно інтригував проти нього, а потім ще й у "Відродженні нації", "Заповіті борцям за визволення", інших публіцистичних творах до непристойності спотворив образ головного отамана. І зовсім без оцінки залишаються факти (їх обійти ні В.Савченку, ні кому іншому не можна), що обидва рази (навесні-влітку 1917 р. і восени 1918 р.) "втягнув" С.Петлюру у "велику політику" не хто інший, як той же таки В.Винниченко (с.69-70), однак двічі наражався на "невдячність" - ініціатором тертів, непорозумінь, суперечностей, був переважно С.Петлюра (с.76, 77, 116, 117, 124, 210, 225, 226, 235, 240 та ін.). Більше того, коли В.Винниченку державна нарада в січні 1919 р. пропонувала диктаторські повноваження, він від них відмовлявся на користь С.Петлюри (с.229). А останній за фактами, наведеними В.Савченком, та й за досить поширеними чутками (а диму без вогню, як відомо, не буває ...), не лише перманентно так чи інакше був у центрі змов проти В.Винниченка, підготовки заколотів, переворотів (с. 210, 212-214, 226, 235 та ін.). Тож виходить, що у С.Петлюри іншої "зброї" у суперництві з В.Винниченком просто не було. Це, мабуть, добре відчуває автор твору, що аналізується, й тому "перегинає палку" вже в інший бік. Без будь-яких серйозних доказів він, наприклад, стверджує, що в десятих числах листопада 1918 р., "в ці тривожні дні кризи влади ім'я "в'язня № 1" Симона Петлюри набуло величезної популярності в Україні" (с.196). А далі - й поготів. Як відомо, коли обирали Директорію на таємному засіданні 14 листопада 1918 р., було вирішено ввести до її складу лише тих, хто був особисто присутній на зібранні. Виняток було зроблено лише для С.Петлюри, який через загрозу нового арешту (він тільки-но вийшов на волю після 4-місячного ув'язнення) виїхав під захист січових стрільців Є.Коновальця до Білої Церкви. І на поліг на тому саме голова Українського національного союзу В.Винниченко, який в особистій розмові заручився згодою С.Петлюри на входження до керівного органу, підготовленого з його ініціативи і під його орудою повстання. Тому лише здивування можуть викликати наступні рядки публіциста: "Винниченко і Шаповал, "старі недобррозичливці" Петлюри тільки зрадили його відсутності - зайвий конкурент... Вони подумували взагалі не включати Петлюру "до влади", як те зробили з "президентом" Грушевським... Петлюра був небезпечним, сильним суперником, який за-

важав "соціалістичним експериментам" лідерів Національного союзу... і до того ж його особливо не любили можливі союзники в Радянській Росії.

Присутність Петлюри на таємному зібранні могла змінити весь хід подій. Ні Винниченко, ні Шаповал, а саме він - Петлюра - восени 1918-го був найпопулярнішим діячем в колах "свідомих українців", прапором всіх незадоволених гетьманом і німцями. За ним була слава захисника Києва від "червоних", противника закликання німців, військового міністра і земця, прихильника активної боротьби проти гетьмана, а головне - потерпілого від диктатури, "сидільця", який майже весь період гетьманщини просидів за ґратами "за правду". За жодним з учасників наради за останній рік не було подібних подвигів. Петлюра цілком міг претендувати на становище голови Директорії, і його кандидатура могла зібрати більшість голосів... Але Петлюра не з'явився на Бібіковському..." (с. 200-201).

Тут буквально після кожного словосполучення з епітетом можна ставити знак питання зі знаком оклику, можна спростувати, практично кожне твердження-оцінку, висловити цілком слушні й обґрунтовані докори автору за підтасовку фактів чи занадто довільне маніпулювання ними. Обмежимось одним - В.Савченко явно й істотно змістив у часі пік популярності С.Петлюри на момент, коли про того як діяча загальнонаціонального масштабу та ще й з претензією на першу роль мало хто взагалі міг подумати. Можливо, він дивиться на свого героя через його ж амбіції, для яких об'єктивних підстав загалом то не було.

А відтак не дивно, що коли публіцисту доводиться вийти на бодай лапідарну оцінку ролі головного отамана в подіях, коли дійсно той опинився у ключовій, провідній ролі в національно-визвольній боротьбі й державотворенні, В.Савченко, здається, й зовсім втрачає почуття міри. С.Петлюра постає зі сторінок книги як самотній рятівник української справи, справжній національний месія. Він, доводить автор, "практично не виходив зі свого розкішного штабного вагону (С. - 55), який раніше належав міністру шляхів сполучення. В цьому вагоні, що став з лютого 1919-го для нього "рідним домом", він кидався між фронтом і тилом, сподіваючись зупинити відступ військ.

У найтяжчі для республіки дні в геометричній прогресії зростали ряди "незадоволених" Директорією, "незалежністю", політичним курсом. То тут, то там спалахували бунти солдат, городян, селян, зріли змови "правих" і "лівих". Знову здавалося, що все - "українська ідея не спрацювала", виявилася нікому не потрібною, республіка загинула, а тим, хто "завинив" перед більшовиками, залишилося лише рятувати свої шкури. Можливо, що якби не опинився Петлюра з його гучним ім'ям і харизмою на чолі держави й армії, республіка б припинила своє існування ще у лютому 1919 року і розпалася би на сотню анархічних отаманій, які ворогують зі всім світом і між собою.

XX століття зберегло нам масу прикладів капітуляції властей при перших поразках у війні... Але Петлюра й петлюрівці у 1919 році боролись до останнього: в повному оточенні, без тилу, набоїв, іноді зберігаючи за собою лише кілька десятків квадратних кілометрів. Такою стійкістю не можна не захоплюватись!" (с.253).

Звісно, кожен має право бачити й оцінювати події по-своєму, а дослідник, публіцист може пропонувати власні, індивідуальні тлумачення історичного досвіду, кваліфікувати внесок у нього тих чи інших дійових осіб. Однак особливої довіри навіть поданий з пафосом висновок В.Савченка не викликає, оскільки входить в істотну суперечність як з відомими фактами (сам С.Петлюра своїми анархічними діями - демонстративним ігноруванням голови Директорії, саботуванням урядових рішень і навіть ухвал Трудового Конгресу, блокуванням переговорів з Москвою - місія С.Мазуренка, таємничими

сепаратними зносинами з антантськими інтервентами тощо, можливо, як найбільше й сприяв тому паралічу влади, кризи республіки, від яких він потім безуспішно їх "рятував"), так і тими, які у величезній кількості наводить автор книги на інших сторінках (про них йшлося вище), і які вимальовують, м'яко кажучи, дещо інші уявлення й висновки щодо діяльності головного отамана.

Отож, як видається, цілісного образу С.Петлюри, його справжнього місця в історичному процесі В.Савченку відтворити не вдалося. Не вдалося, передусім, через брак концептуального бачення сутності революційної епохи на українських теренах, тобто концепції Української революції, її реального змісту, здобутків і втрат.

До чого виникає справжній інтерес і навіть певна довіра у творі В.Савченка, так це до сюжетів, пов'язаних з масонськими сторінками долі українського політичного діяча, роллю масонів в українській політиці революційної доби взагалі. Це саме та "родзинка", яка робить книгу В.Савченка дійсно цікавою, не дасть їй загубитися серед інших праць в історіографії, однак - можна ризикнути передбачити - буде неоднозначно сприйнята широким загалом.

Що С.Петлюра у 1917-1919 рр. належав до масонських організацій і дотримувався відповідних зобов'язань і дисципліни, було відомо давно. Однак палкі адепти головного отамана воліють обходити, замовчувати цей факт як щось надто другорядне, малозначуще, таке, що може кинути тінь на його "світлий образ". Поза їх реакцією залишаються і спроби вивести з фактів належності С.Петлюри до масонського руху деякі його політичні кроки і вчинки, поведінку¹².

В.Савченко пішов далі.

По-перше, він висловив цілком ймовірне припущення, що залучив С.Петлюру до масонського товариства, здійснював "братній" нагляд за його "масонським учнівством" професор Московського університету, відомий українофіл, філолог Ф.Корш (с.49). По-друге, дослідивши усі доступні джерела, публіцист достатньо логічно довів, що масоном С.Петлюра став задовго до революції (найбільш ранньою датою могла бути друга половина 1906 р., коли він співпрацював у газеті "Рада" з Є.Чикаленком, М.Грушевським, С.Єфремовим, що на той час уже були "вільними каменярями"). Однак його масонська ініціація могла статися і дещо пізніше - у 1909-1910 рр. в Петербурзі. В усякому разі на 1910 р. він був приписаний до київської ложі Андрія Первозванного, а в 1911 р. в Москві він став "майстром" (третій градус масонства, на 1919 р. він досяг вісімнадцятого градуса) (с.60-61).

По-третє, В.Савченко зовсім небезпідставно вважає, що з самого початку масонська ідеологія "справила величезний вплив на формування світогляду Петлюри, змусивши його пом'якшити свої непримиренні революційні позиції"(с.61). Саме належністю до таємної організації автор схильний пояснювати позицію свого героя щодо імперіалістичної війни (підтримка Росії, Антанти взагалі), орієнтації "Украинской жизни", яку співредагував С.Петлюра (с.48-49, 64).

По-четверте, В.Савченко на конкретних фактах доводить, що принаймні до половини 1919 р. керівники масонства "вели" життєвими шляхами С.Петлюру, брали активну участь у його кар'єрних переміщеннях, особливо в скрутних обставинах. Так, саме завдяки зусиллям "братів" у 1915 р. він обійняв поважну посаду помічника головного інтенданта фронтових поставчань від "Земгора" на Західному фронті, яка добре оплачувалася (с.51). Значною мірою їх клопотаннями вдалося звільнити С.Петлюру з гетьманської в'язниці у листопаді 1918 р. (с.196, 250).

Вони ж лобіювали його кандидатуру на керівні ролі в українському військовому будівництві з початками українізації армії у 1917 р. (с.52-53). Звісно, все те робилося не так просто. "Своя людина" в Києві стане у пригоді й під час переговорів з військовим міністром Тимчасового уряду масоном О.Керенським, який був рішучим противником створення збройних сил за національною ознакою (с.67, 72, 78, 79), і практичної співпраці з командуючим Київською військовою округою масоном К.Оберучевим (с.72), і в ході контактів з представниками французьких військових місій, які поспішили в Україну восени 1917 р. і зовсім не випадково мали у своєму складі все тих же "вільних каменярів" (сі08, 249), і тоді, коли на посаді Генерального секретаря військових справ УНР С.Петлюра призначав на відповідальні армійські посади знову-таки масонів (с.98). Масонські знайомства навіть полегшать спілкування між С.Петлюрою і П.Скоропадським (с.187, 251).

Тими ж налагодженими каналами здійснюватиметься пошук порозуміння між інтервенційними військами Антанти і табором С.Петлюри на початку 1918 р. і в першій половині 1919 р. (с.238, 240, 248, 249 та ін.). Зокрема, щодо останніх подій В.Савченко пише: "Важливим моментом у стосунках із Францією Петлюра вважав своє масонство, яке, на його особисту думку, повинно було відкрити йому двері у всі дипломатичні представництва держав Антанти і США і вивести з політичної кризи невизнану Українську республіку"(с.244). Заходу обіцялося, що Україна Петлюри буде проводити активну антибільшовицьку політику і встановить союзницькі відносини з Польщею - і це буде фундаментом стабільності у Східній Європі (с.251).

Автор книги про головного отамана надав великої уваги масонським впливам на лідерів українського національно-визвольного руху взагалі. Він, зокрема, не раз повертається до масонства М.Грушевського, С.Єфремова, Є.Чикаленка, Ф.Штейнгеля, О.Шульгіна, М.Шумицького, І.Мазепи, А.Вязлова, Д.Дорошенка, М.Василенка, В.Чеховського, А.Ніковського, В.Прокоповича, А.Лівицького. З інтересом сприймаються сторінки про заплутану, суперечливу (за браком достовірної інформації) "генеалогію" лож "великих каменярів" в Україні, Росії, їх взаємозв'язки, стосунки з англо-французьким масонським рухом (с.244-251). Тут особливо детально описується діяльність С.Моркотуна, з яким у С.Петлюри початкові дружні стосунки згодом змінилися конкуренцією, а потім і ворогуванням.

Чи не найсенсаційнішим у праці, що розглядається, є підхід до тлумачення ролі П.Скоропадського в міжнародних стосунках України, поданий знову ж таки під кутом зору належності гетьмана до масонського руху. Причому, як і в багатьох інших випадках, цей мотив постає як визначальний, домінуючий. "Зовсім не був Скоропадський "німецькою маріонеткою на українському троні", як про це ось уже 83 роки пишуть публіцисти, політики, історики. Навпаки, - наполягає автор книги, - Скоропадський був таємним, неймовірно засекреченим агентом Антанти" (с. 246). Нагадуючи про більш-менш регулярні контакти генерала з французьким генералом, емісаром Ж.Табуї, неможливість в умовах окупації України відверто виступати проти німців, В.Савченко зауважує: "А ось таємно шкодити німцям та інформувати про їх становище Францію він (П.Скоропадський - В.С.) міг з великим успіхом".

Доводячи висловлене припущення, автор переконує читача: "Перший аргумент на користь такої версії - масонство Скоропадського, і, вочевидь, він перебував не в останніх масонських ступенях. Ложі, до яких він належав, завжди орієнтувались на Францію й Англію і не були пов'язані з німецькими масонами. С.Моркотун (особистий секретар гетьмана - В.С.) як головний провідник французького впливу невідступно знаходився при гетьмані, повідомляючи у Францію про всі зміни німецької політики в Україні" (там само).

Наведені далі міркування вже не такі переконливі: відтягування із Західного фронту німецьких дивізій в критичний момент оборони Парижа; можливе сприяння зволіканням поставок продовольства в Німеччину; ймовірне "інсценування" "якимись невідомими для нас шляхами" повстань "проти свого режиму, відволікаючи австро-німецькі гарнізони на Україну"; кадрова політика - гетьман оточив себе міністрами-масонами (Д.Дорошенко, А.Вязлов, М.Василенко, направив до Берліна послом Ф.Штейнгеля); напрочуд швидка переорієнтація гетьмана на Антанту після листопадової революції в Німеччині й подальші дипломатичні інтриги; проголошення у листопаді 1918 р. вигідної для Франції федерації України з Росією (с.246-248).

Буквально щодо кожної з перерахованих тез можна висловити істотні зауваження, значною мірою спростувати написане. Однак до загальної логіки, гадається, прислухатися все ж варто. Вона в чомусь, іноді дуже важливому, принциповому узгоджується з положеннями публікацій найгрунтовнішого знавця творчої спадщини Гетьмана - Я.Пеленського. Останній небезпідставно твердить, що генерал П.Скоропадський - людина честі, залишався вірним присязі й союзницьким зобов'язанням у війні, а відтак його "германофільство" 1918 р. мало тактичне забарвлення, було розраховане на порятунок України в щонайскрутніших обставинах. Ось тут міркування В.Савченка і можуть мати додаткове, досить вагоме значення. Цілком можна погодитися з думкою публіциста, що "аналіз" "таємної політики гетьмана - тема для копітного архівного дослідження, можливо, дисертації" (с.247). Справді, після дослідження О.Крижановської, що хронологічно доводиться до 1917 р., українські історики не виявляють інтересу до непростой, однак, безумовно, перспективної наукової проблеми.

На сьогодні без спеціальних досліджень не просто цілком визначено зреагувати на запропонований В.Савченком нарис розвалу масонства в Україні, в центрі якого опинився С.Петлюра. Останній, буцімто, зрозумів, що над Україною після оголошення гетьманською грамотою федерації з нерадянською Росією масонський контроль у попередньому вигляді неможливий і невідворотне повстання, яке може привести до перемоги більшовиків. Тому С.Петлюра самостійно вирішив стати "прапором" повстання, "відтерти" від його керівництва всіх лівих. За твердженнями публіциста, "Петлюра щиро вважав, що Україна повинна була розвиватися самостійно і навіть подати приклад першої "масонської республіки". Реалізації цієї мети підпорядковувалася Велика ложа України (7 місцевих лож, 83 гуртки, 800 "братів"), великим майстром якої з весни 1919 р. став С.Петлюра (с.248). Однак керівні кола міжнародного масонства у Франції підтримали не петлюрівську організацію "вільних каменярів", а конкурентів - тих, хто групувався навколо С.Моркотуна.

Якщо це насправді так, а відтворена картина, слід визнати, досить правдоподібна, історична наука одержує хай не абсолютні, але хоч якісь аргументи в питанні, яке ставить чимало дослідників і на яке вони не знаходять відповідей: чому у найвирішальніший момент - 1919 р. - країни Антанти відмовилися підтримати українську державність (природно - у петлюрівському варіанті). В усякому разі це міркування доповнює тезу про те, що Антанта робила ставку на сили, які боролись за відновлення єдиної і неподільної Росії.

Згадане міркування до цього не бралось в розрахунок і тими, хто вивчав питання про причини поразки Української революції, хоча тепер гадається, воно може органічно "вписатися" в комплексне пояснення результатів боротьби за відродження нації у 1917-1920 рр.

Порівняно з іншими, не справляють особливого враження глави книги (19-21), у яких йдеться про Варшавський договір і польсько-радянську війну

1920 р., про роки еміграції і загибель С.Петлюри. Матеріали тут схематичні, фрагментарні, в цілому відомі.

Не відзначається оригінальністю й заключна глава. Дещо примітивно виглядає спроба автора виправдати свого героя тим, що в період громадянської війни хтось когось все одно мусив вбивати і всі були, так би мовити, "грішні" - то чим же С.Петлюра, мовляв, гірший, ніж інші? Втім, основне завдання, яке виконує цей структурний підрозділ - довести, що С.Петлюра не був ні антисемітом, ні погромником, намагався, правда, безуспішно, боротися з антиєврейськими ексцесами, які анархічно вибухали на підконтрольних Директорії територіях. Однак В.Савченко нічого нового тут не наводить, принаймні порівняно з працями Т.Гунчака і В.Сергійчука. І вже вкотре доводиться говорити про те, що С.Петлюру в даному разі не варто міряти "загальним аршином", як пересічного політика. Адже він був офіційним главою держави і до кого ж, як не до нього, висувати претензії за все, що діялося на території юрисдикції уряду УНР, у тому числі й за єврейські погроми. І як не прикро, однак саме на теренах Української Народної Республіки їх сталося незрівнянно більше, ніж в регіонах України, коли там панували інші влади. Це красномовно підтверджують наведені в книзі дані (с.407). Однак автор прагне й тут вивести свого героя з поля критичних стріл тезою про те, що погроми здійснювалися з ініціативи свавільних отаманів, які виходили з-під контролю С.Петлюри. Тоді постає питання, а хто якнайбільше творив, плекав той режим отаманщини, випустив того "Джина з пляшки", як не головний отаман? Так що всіляка еквілібристика тут просто несерйозна, відає фальшивістю.

Аналізуючи книгу В.Савченка, можна зробити ще низку закидів-міркувань і, зокрема, щодо відтворення у ній масштабних, складних, неоднозначних аспектів, таких, як стосунки Української Народної Республіки з радянською Росією. У багатьох моментах автор, на жаль, довірився кон'юнктурним публікаціям, в яких у жертву принесено об'єктивність, науковість.

Можна звернути увагу й на деякі нюанси, які видаються небездоганними. Це стосується недостатньої вмотивованості запропонованої періодизації, точніше - визначення деяких періодів, у рамках яких "викладаються" ті чи інші сюжети життєвого шляху героя. Це й похибки у датуванні деяких подій (с.220), а часом невинуваті порушення хронології викладу. Автор припускається неточності, коли говорить то про півтора мільйона австро-німецького війська, яке окупувало у 1918 р. Україну (с.246), то про 150-200 тис. (с.247), хоча найближчою до істини є цифра півмільйона. Георгій (Юрій) Пятаков чомусь іменується Григорієм (с.93, 221), хоча автор знає точне ім'я (с.402). Однак на тому не варто акцентувати увагу. Таке трапляється і в інших працях. І не це визначає загальний рівень і вагу праці В.Савченка.

Хоча загалом нову книгу про С.Петлюру однозначно оцінити не можна, вона, разом з тим, і не рядове історіографічне явище. Віддзеркаливши і всотувавши очевидні недоліки у дослідженні важливих сторінок української історії, праця В.Савченка об'єктивно привернула увагу до низки дуже цікавих, важливих питань, що торкаються не лише особистості одного з непересічних, провідних політиків Української революції, а й переламної доби вітчизняної історії взагалі, пропонує оригінальні варіанти розв'язання складних, суперечливих проблем. Отже, вона викличе зрозумілий читацький резонанс і, швидше за все, різнобій в оцінках.

¹ *Петлюра Симон*. Народе український: вибрані статті, листи, документи. — Харків, 1992. - 149 с; його ж. Статті. - К., 1993. - 341 с; його ж. Вибрані твори та документи. - К., 1994, - 271 с; Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали. - К., 1996. - 319 с; *Симон Петлюра*. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. - К., 2001. - 92 с.

² *Петлюра Симон*. Статті. Листи. Документи. - Т.3. - К., 1999. - 616 с.

³ *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. - Т.1 - Нью-Йорк, 1956. - 480 с; Т.2. - Нью-Йорк, 1979. - 627 с.

⁴ Полтавська Петлюріана: Матеріали Других Петлюрівських читань у Полтаві 15 серпня 1993 року. - Полтава, 1993. - 91 с; Полтавська Петлюріана: Матеріали Третіх Петлюрівських читань у Полтаві 5 листопада 1994 року. - Полтава, 1996. - 208 с; Полтавська Петлюріана: Матеріали Четвертих Петлюрівських читань. - Полтава, 1999. - 160 с; Полтавська Петлюріана. Матеріали П'ятих Петлюрівських читань. — Полтава, 2003. — 140 с

⁵ Він — з когорти вождів. Збірник конкурсних праць про дореволюційну діяльність Симона Петлюри. - К., 1994. - 151 с; Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України. - К., 1995. - 368 с

⁶ Державний центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали. - Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993. - 494 с; Іванис В. Симон Петлюра - президент України, 1879-1926. - Дрогобич, 1991. - 265 с; 1993. - 272 с; *Удовиченко О.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917—1921. — К., 1995. - 206 с

⁷ *Литвин С.Х.* Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія і джерела. - К., 2000. - 464 с; його ж. Суд історії. Симон Петлюра і петлюріана. - К., 2001. - 640 с

⁸ Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). - К., 1992. - 260 с; Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. - Фастів, 1999. - 280 с

⁹ *Литвин С.* Симон Петлюра: штрихи політичної біографії (до 125-річчя з дня народження) // історичний журнал. - 2004. - №5. - С.55-63; *Верстюк В.* Національний герой чи опудало. Цього року відзначалося 125-річчя Симона Петлюри // Політика. Україна плюс. — 2004. - №2(3). - С.16-17; його ж. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // Український історичний журнал. - 2004. - № 3. - С 112-126.

¹⁰ *Савченко В.А.* Симон Петлюра. - Харьков, 2004. - 415 с.

¹¹ *Савченко В.А.* Авантюристы гражданской войны. Историческое исследование. — Харьков, 2000. - 368 с.

¹² Див.: *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис. - К., 1999, - С. 559-624; *Солдатенко В., Веденеев Д.* Українські масони в добу революції // Історія України. - 2001. - № 15.

¹³ *Пеленський Я.* Передмова: Спогади гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 — грудень 1918) // Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. - Київ - Філадельфія, 1995. - С.24-27.

¹⁴ *Крижановська О.О.* Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII - на початку XX ст.): Навч. посібник. - К., 1998. - 134 с.

¹⁵ *Гунчак Т.* Симон Петлюра та євреї. - К., 1993. - 48 с; *Сергійчук В.* Погроми в Україні, 1914—1920: від штучних стереотипів до гіркої правди в радянських архівах. — К., 1998. — 543 с; його ж. Симон Петлюра і єврейство // Дніпро. - 1999. - № 5 - 6. - С 105-140.

The material contains reflections on the new book of O.Savchenko, the author's input in the development of questions, connected to Symon Petliura's life pass and work is being reviewed.